

Nerija Putinaitė. **Skambantis molis. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai.** Lietuvių katalikų mokslo akademija, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2019, 407 p. ISBN 978-609-8163-18-6

Anoniminis autorius taip apibūdino Neriją Putinaitę ir jos kūrybą:

[ji]viena drąsiausių ir produktyviausių Lietuvos kultūros tyrėjų ir kritikų. Jos knygos *Šiaurės Atėnų tremtiniai* (2004), *Nenutrūkusi styga* (2007) ir *Trys lietuviškosios Europos* (2014) tapo lietuvių tautinės tapatybės ir sovietmečio kultūrinių padarinių tyrimų klasika, o jos vieši pasisakymai nuolat sukelia diskusijų proveržius pačiomis svarbiausiomis ir skaudžiausiomis šiandienos kultūros santykio su praeitimi temomis.

Iš esmės tą patį galima pasakyti perskaičius ir penktąją¹ N. Putinaitės knygą „Skambantis molis. Dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai“, kuri taip pat sukėlė diskusijas ir netgi tapo politinio skandalo priežastimi – už knygą autorei buvo paskirta Krašto apsaugos ministerijos įsteigta „Patriotų“ premija, tačiau vėliau ministras premiją „atšaukė“. Taigi, nelabai kaip atrodo...

Tačiau recenzija ne apie tai, kaip visuomeniškai nuskambėjo N. Putinaitės sukurta „skambantis molis“, o apie istoriografinę knygos reikšmę. Vokiečių istorikas Johannes Droysenas yra puikiai nusakęs istoriografijos ir istorinio metodo esmę – *suprasti tiriant*. Kai *suprasti* yra pažinimo tikslas, o sąvoka *tiriant* yra kelias, kuriuo istorikas tyrėjas privalo nueiti, siekdamas atsakyti į išsikeltus klausimus. Pirmas istorinio tyrimo žingsnis, tęsia Droysenas, yra *klausimas*². Manau, ne tik gerai pasakyta, bet ir vis dar aktualu.

Pirmiausia apie N. Putinaitės monografijos formalumus. Knygą sudaro trys dalys. Įvade formuluojamos tyrimo metodologinės gairės. Antroje, didžiausioje dalyje aptariama sovietinių dainų švenčių tradicija, rašoma apie masinės meno saviveiklos organizavimą, apie Jono Švedo liaudies dainų ir šokių ansamblį, „folkloro sąjūdį“, lietuvišką estradą ir galiausiai apie lietuvišką skanseną – liaudies buities muziejų Rumšiškėse. Taigi, šioje dalyje autorė aptaria įvairius sovietinės / tarybinės ir lietuviškos masinės populiaros

¹ Ketvirtoji autorės knyga – N. Putinaitė, *Nugenėta pušis. Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 2015.

² Cit. iš Z. Norkus, *Istorika*, Vilnius, 1996, p. 59.

(*pop*) kultūros aspektus. Kultūros, kurioje ideologinis sovietinis ar tarybinis „turinys“ buvo derinamas su įvairiais lietuviškumo aspektais – „forma“. Trečioji dalis „skirta Justino Marcinkevičiaus draminės trilogijos (Mindaugas (1968), Mažvydas (1977), Katedra (1971)) *nacionalizmui aptarti* [kursyvas mano – V. S.]“ (p. 243).

Dar apie formalumus. Knygos autorė formuluoja kelis tyrimo tikslus. Ji teigia tirianti „sovietinį lietuvišką patriotizmą, išreikštą dainų šventėmis ir dramine trilogija“ (p. 14), ir „pagrindinį dėmesį skirsianti būtent kultūriniam nacionalizmui“ (p. 33). Pirmasis uždavinys konkretesnis, antrasis – bendresnis. Vis dėlto atrodo, kad N. Putinaitės ambicija yra kur kas platesnė nei konkrečių „sovietinio patriotizmo“ formų ar „kultūrinio nacionalizmo“ analizė. Monografijos autorė pratarmėje rašo:

Marcinkevičiaus draminė trilogija ir dainų šventės yra sovietiniai, anuomet formavę sovietiskai lietuvišką tautinę tapatybę atgavus laisvę gana sklandžiai kaip tautiškumo simboliai perėję į nepriklausomos Lietuvos tikrovę. Jų neapmąščius, sovietinis galvojimas ir jautimas apie tautą perkeliamas į šiandieną ir užprogramuoja kultūriškai tautinius konfliktus. Pirmiausia – tautiškumo ir valstybingumo konfliktą, manymą, kad dabartinis valstybingumas nedera su tautiškumu, kaip kad nederėjo sovietinis. (p. 14)

Taigi, knyga norima ne tik pagilinti, išplėsti žinias apie tiriamus objektus, ja siekiama ir utilitarinių tikslų. Esą nesupratę, neapmąšę J. Marcinkevičiaus „draminės trilogijos“ ir dainų švenčių sovietinės esmės, šiuolaikinėje Lietuvoje programuojame „kultūriškai tautinius konfliktus“ bei „tautiškumo ir valstybingumo“ konfliktą. O jei apmąstome (suprantama taip, kaip siūlo autorė), minimų konfliktų pavyks išvengti... Apskritai toks pragmatinis, utilitarinis požiūris į sovietinę / tarybinę Lietuvą būdingas ne tik šiai studijai. Panašių tendencijų galima aptikti ir kitų lietuvių autorių darbuose – juose neretai ne tik ir ne tiek *tiriama*, bet skaitytojui aiškinama ir stengiamasi įpiršti, kaip čia to nelemto sovietiško, užsislėpusio įvairiuose kultūros ar politikos reiškiniuose, atsikratyti...

Tačiau sugrįžkime prie knygos objekto ir prie to, ką galima vadinti metodologinėmis nuostatomis. Kaip jau minėjau, tai aptarta įvade „Sovietinė nacionalinė politika ir lietuviškieji nacionalizmai“. N. Putinaitės idėja aptarti „sovietinį lietuvišką patriotizmą“ tikrai įdomi ir verta rimto nuoseklaus tyrimo. Įdomu apskritai būtų sužinoti, ką sovietiniame kontekste *reiškė* ir kaip *reiškėsi* lietuviškas patriotizmas. Apie tai, kaip „sovietinis lietuviškas patriotizmas“ *reiškėsi*, rašoma daug, tačiau apie tai, kuo šis patriotizmo tipas ypatingas, kokie jo bruožai, rasime tik kelis fragmentiškus pastebėjimus. Štai kaip apibrėžiami „bene ryškiausi atributai, sudarę lietuviško sovietinio patriotizmo ašį“: lietuvis komunistas namuose laiko daug „jubilejams skirtų gintaro ir medžio suvenyrų“, išlenkia taurelę „Žalgirio“ trauktinės, yra aktyvus „Žalgirio“ krepšinio klubo narys... (p. 31). Beje, tokių ir panašių *įdaiktintų lietuviškumo* simbolių galima buvo aptikti ne tik lietuvių komunisto namuose. Gal ir nelabai tinka recenzijoje dalintis reminiscencijomis, bet leisiu sau žanrui nusikalsti. Mano tėvai savo giminaičiams į JAV siųsdavo įvairius gintaro dir-

binius (karolius, Trakų ir Gedimino pilių atvaizdus), taip pat linines staltiesėles ir įvairias servetėles. Perestroikos metais aplankiau tėvo seserį, jau pensininę, ir ji man su virpuliu tas dovanas „demonstravo“: komodos stalčiuje tvarkingai sudėtus gintarinių karolių vėrinius, o kitame taip pat tvarkingai sulankstytas lino staltieses. Buvo tame nostalgijos, liūdesio, tik sovietiško nepastebėjau.

N. Putinaitės darbe galima aptikti ir daugiau panašių sovietinio / tarybinio³ „patriotizmo“ pavyzdžių, tačiau reikalo esmės tai nekeičia – sunku, jei apskritai įmanoma, reiškinį analizuoti, kai autorius nesuformuluoja bent kiek aiškesnės jo sampratos⁴. Pains yra ir kitos darbui reikšmingos sąvokos „nacionalizmas“ vartojimas. Paprastai nacionalizmo pasireiškimai praktiškai nepaaiškinti, o tokie, kaip, pavyzdžiui, „kultūrinis nacionalizmas“ apibrėžiami labai bendrai, nespecifikuotai: „Kultūrinio nacionalizmo pagrindas buvo aplinkybė, kad administraciniai elitai valdė konkrečios etninės daugumos dominuojamas teritorijas, dažnai (kaip ir Lietuvos atveju) dauguma jų šiai etninei daugumai ir priklausė“ (p. 30). Apskritai sąvokos „nacionalizmas“ vartojimas knygoje ne mažiau pains nei „patriotizmo“. Keletas pavyzdžių: „sovietinis nacionalizmas“, „administracinis nacionalizmas“⁵, „sovietinių respublikų nacionalizmas“ (kuris „radosi dėl respublikų elitų tautinių nuostatų“), „istorinis nacionalizmas“ (kurį „išvysto J. Marcinkevičius draminiėje trilogijoje“), „lietuviškas sovietinis nacionalizmas“ (p. 366). Arba štai teigiama: „1946 m. dainų šventė buvo ryškiausias pokario kultūrinio nacionalizmo įvykis...“ (p. 49). Arba dar:

Dramos [J. Marcinkevičiaus trilogija] stipriai rezonavo su dalies visuomenės nuostatomis. Per plačią sklaidą jos padėjo ideologinius ir emocinius pagrindus sovietiniam lietuvių kaip istorinės nacijos nacionalizmui, besirėmusiam Lietuvos (idėjos) atskirimu nuo tautos kaip bendruomenės. (p. 343)

Vienas nacionalizmo tyrinėtojų palygino nacionalizmą ir jo pasireiškimus su chameleonu. Kaip šis padaras sugeba greitai keisti spalvas, prisitaikydamas prie aplinkos, taip ir nacionalizmas greitai prisitaiko prie socialinių, kultūrinių, politinių aplinkybių,

³ Knygos autorė perskyros tarp „tarybinis“ ir „sovietinis“ nedaro. Pastebėsiu, kad lietuviškoje istoriografijoje egzistuoja požiūris, kuris tam tikrais laikotarpiais konkrečiame istoriame politiniame kontekste pažymi tokio atskyrimo reikalingumą ir net būtinumą. Skirties pagrindu laikomas respublikos valdžios suverenumo laipsnis. *Lietuvos istorija*, t. XII, d. 1: Č. Laurinavičius, V. Sirutavičius, *Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo II-osios*, Vilnius, 2008, p. 13.

⁴ Taip pat vartojama sąvoka „vadinamas respublikinis patriotizmas“ (p. 31), dar kitur „tarybinis lietuvių patriotas“. Rašoma, jog J. Marcinkevičiaus trilogija „tiesė tiltą tarp visuomenės ir vietos administracijos, teikė pavyzdinius savivokos, savijaautos ir veikimo modelius, ką reiškia būti tarybinio lietuviu patriotu“ (p. 245). Ten pat „pagrindinis patriotinis jausmas“.

⁵ Anot autorės, „administracinis nacionalizmas“ tai „strategija“, būdinga SSRS respublikų sovietinio-partinio aparato siekiui būti labiau autonomiškam centro atžvilgiu. Egzistuoja dar dvi „autonomiškumo strategijos“: tautinis kultūrinis nacionalizmas ir nacionalinis komunizmas (p. 26).

įgydamas vis naujus pavidalus. Ko gero, ši metafora turi pagrindo, o N. Putinaitės darbas ją neblogai iliustruoja.

Tačiau lieka kelios problemos. Skaitant ir regint besidauginančias nacionalizmo *replikacijas*, įvairių jo raišką, susidaro įspūdis, kad autorė sąvoką „nacionalizmas“ naudoja kaip etiketę, kuri lengva ranka klijuojama tai šen, tai ten. Vartojant sąvokas, turinčias ne tik akademinę, bet ir socialinę-politinę reikšmę (paprastai negatyvią), moksliniame tekste ir ypač aprašant sovietinį lietuvišką istorinį kontekstą, reiktų įvesti „saugiklius“ – gerai apmąstyti nacionalizmo sąvokos taikymo ribas ir galimybes. Antraip kyla pavojus, kad sąvoka neteks savo aiškinamosios galios ir taps tuo, ką vienas garsus prancūzų mąstytojas pavadino simuliakru...

O dabar – nuo teorinių dalykų prie dėstymo. Antroje knygos dalyje dominuoja Dainų švenčių siužetas. Autorėi pavyko surinkti masyvą pačių įvairiausių dokumentų, susijusių su Dainų šventėmis. Reiškinyms aptariamas įvairiais aspektais: aiškinamasi, kaip keitėsi Dainų švenčių turinys, jose vis labiau dominavo ideologiniai-sovietiniai elementai, dažnai nustelbdami tautinį lietuvišką šventės turinį. Apskritai, anot N. Putinaitės, valdžia, pasitelkdama šventes, formavo „džiaugsmo režimą“: liaudiška kultūra pasitelkiama „išreikšti ir įtvirtinti vienareikšmiškai teigiamas emocijas“ (skyrelis „Šventė kaip džiaugsmo mašina“, p. 149–157). Kartu Dainų šventės „tapo pagrindiniu sovietinės kultūros reiškiniu, kontroliavusiu daugelio gyventojų kultūrinę raišką ir savivoką“ (p. 137). Taip pat – „galingu tautiniu rūbu apvilktos sovietinės kultūrinės revoliucijos generatoriumi“ (p. 65). Tai įdomios, nors nevienareikšmiškos išvalgos ir kas, ko gero, svarbiausia, ne visuomet nuosekliai pagrindžiamos ir įrodomos.

Pasakojimą apie dainų šventes savotiškai apibendrina knygos autorės pastebėjimas, jog „dainų šventės tapo lietuviškosios tapatybės įvykiu ne dėl savito lietuviškumo ir apskritai ne dėl turinio, o dėl sovietiško ir tautiško susipynimo į masinę liaudies pramogą“ (p. 149). Iš tikrųjų, dainų šventės buvo masinės, pramoginio bei taip pat aiškiai išreikšto sovietinio-propagandinio pobūdžio, jos reprezentavo oficialią LSSR kultūrą, tačiau visa tai nesugebėjo nuneigti švenčių *lietuviškumo*. Todėl dainų šventės, nusikračiusios ideologinės „formos“, tapo jau ir Lietuvos Respublikos kultūrinio fenomenu. Ir būtent dainų švenčių lietuviškumas traukė išeivijos lietuvius. N. Putinaitė pamini įdomų faktą, kad į bene labiausiai ideologizuotą (repertuaro prasme) 1965 m. Dainų šventę atvyko ir gausus būrys išeivijos lietuvių (iš JAV, Kanados, Škotijos) (p. 156, 209). Deja, autorė nepasisengė paaiškinti, kaip čia taip atsitiko ir kodėl. Knygoje yra ir daugiau panašių vietų, kuriose sukurta intriga, tačiau trūksta išsamesnio paaiškinimo. Štai skyrelyje „Prievara į šventes“ (p. 83–86) teigiama, kad organizuojant šventes ir masinę saviveiklą 1950–1955 m., buvo „sukurtas prievartinis mechanizmas, skatinantis organizatorių ir liaudies „entuziazmą“, taikoma daug specialių priemonių“ (p. 83). Tiesą sakant, iš to, kas skyrelyje parašyta, nelabai aiškūs „prievartinio mechanizmo“

veikimo principai, taip pat tai, ar jis veikė tik minimu laikotarpiu, ar apskritai būdingas visam sovietmečiui.

Antroje dalyje rašoma ne tik apie dainų šventes ar masinę liaudies saviveiklą. Siužetų yra daugiau, tačiau trumpai aptarsiu tik vieną, kuriame analizuojamas Liaudies buities muziejus Rumšiškėse („Liaudies buities muziejus. Vieta pramoginei etnografijai“ p. 213–241). Autorė surinko daug ir tikrai vertingos medžiagos apie muziejaus įkūrimą, jo funkcionavimą. Tačiau apibendrinanti išvada kelia abejonių, ir kas svarbu, mano nuomone, neišplaukia iš ankstesnio pasakojimo:

Propaguodamos tam tikro pavidalo tautiškumą, Rumšiškės buvo *tautinės savivokos disciplinavimo ir kontrolės* [kursyvas mano – V.S.] vieta. Jos tautiškumą susiejo vien su kaimiškojo gyvenimo buitimi ir linksmybėmis, gana siaurai apibrėžė kaimiškąją pasaulėjautą. (p. 234)

Galbūt tikrai to meto muziejuje per siaurai buvo apibrėžta kaimo žmogaus, valstiečio pasaulėžiūra, tačiau kaip reikėtų suprasti „tautinės savivokos“ disciplinavimo / kontroliavimo procesą? Apskritai, sąvokos „disciplinuoti“, „kontroliuoti“ dažnai sutinkamos sovietinėse studijose, o jų reikšmė varijuoja priklausomai nuo konteksto. Galiausiai, jei sakoma A, reikia tarti ir B... Jei, kaip tvirtina autorė, muziejaus erdvė „disciplinavo / kontroliavo“, tai kokie buvo to rezultatai? Kokios buvo disciplinavimo / kontroliavimo galios ir negalios?

Trečia knygos dalis, nepaisant gausios surinktos medžiagos, panašesnė į polemienio žanro kūrinį, nei į nuoseklų, išsamų tyrimą. Šioje dalyje iš esmės sudėta tai, ką įvairiu metu N. Putinaitė kalbėjo ir rašė apie Justina Marcinkevičių bei jo dramatinę trilogiją. Tiesa, kai kuriuos dalykus autorė dar labiau išplėtojo ir užaštrino. Tik, deja, bent jau nemaža dalis teiginių, pretenduojančių į apibendrinimus ir išvadas, sunkiai įrodomi. Ir atrodo, kad būtent apie šią – metodologinę – reikalo pusę nebuvo rimtai pagalvota. Tik keli pavyzdžiai. Teigiama:

Mindaugas kaip nesuprastas Lietuvos patriotas ir jos herojus, savitu būdu siekiantis jai gero, bet ne visų įvertintas, nesunkiai, žvelgiant iš šalies, gali būti susietas su daugeliu sovietinių politikų vadovų. Neabejotinai, kad ir jie save Mindauge galėjo nesunkiai atpažinti. (p. 365)

Taigi, *nesunkiai* ir *neabejotinai*... Ir galiausiai po įvairių dvejonų (knygos autorei piršte peršasi [Sniečkaus] paralelės su Mindaugu): „Mindaugas yra kenčiantis Sniečkus.“ O LKP CK pirmasis sekretorius, matyt, yra...

Justinas Marcinkevičius, mano manymu, buvo *tarybų* (būtent) Lietuvos rašytojas, poetas ir visuomenės veikėjas. Rašytojas, poetas ir veikėjas, kuris siekė *teisingesnės* ir *lietuviškesnės* tarybų Lietuvos. Ir jo dramatinė trilogija, bent man taip atrodo, būtent apie tai. Na, o Nerijos Putinaitės knyga jau turi, ir nepaisant čia išsakytos kritikos, turės savo skaitytojų bei adeptų.

Vladas Sirutavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

